

СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ НАУКОВОГО ЗНАННЯ

У статті розглядаються особливості застосування методологічних принципів соціології науки для розширення предметного поля соціального пізнання. Розкриваються особливості використання соціологічних досліджень для аналізу впливу суспільних, культурних та історичних факторів на методологічні засади наукових теорій.

Ключові слова: методологія, соціальні системи, парадигма, соціальне пізнання, соціологія науки, соціальний інститут.

Аналіз розвитку науки крізь призму соціологічних даних потребує сьогодні пильної уваги до вивчення впливу суспільних, культурних та історичних обставин на зміст загальновизнаних наукових теорій. На кожному етапі історичного розвитку суспільства наука відігравала різні соціальні ролі. Вчені періоду Просвітництва сприяли популяризації знання серед громадян, пізніше позитивісти вже прагнули створювати виробничі та соціальні технології. Від науки завжди очікували пояснень та передбачень, перші представники соціології науки вважали її унікальною сферою інтелектуальної діяльності, пріоритетною, неупередженою, структурно та методологічно різко відділеною від інших сфер. Сьогодні соціологи прагнуть розкривати внутрішні процеси наукової діяльності, досліджувати взаємозалежність суспільних, культурних, історичних та наукових впливів.

Мета роботи полягає в аналізі впливу соціокультурних факторів на розвиток наукових знань та подолання класичної позиції в методології соціології науки. Для досягнення мети визначаються наступні завдання: реконструкція історичних типів раціональності в науковому та соціальному пізнанні, критичний аналіз методологічних принципів класичної науки, розкриття культурних передумов та методологічних характеристик формування сучасної соціології науки.

У процесі розробки обраної теми розглядалися роботи представників вітчизняної та зарубіжної наукової думки. Так, реконструкція етапів історичного розвитку науки та соціології аналізується видатним представником соціологічної думки Р. Ароном. Особливості формування, розвитку соціології науки та її методологічних засад розкриваються в

дослідженнях Р. Мертона. Концептуальним фундаментом нової дослідницької програми соціального пізнання визначають праці Т. Куна. Вивченню сучасних тенденцій філософії та соціології науки присвячені роботи І. Добронравової. Методологічні засади формування нової соціології науки розкриваються в працях західних вчених Д. Блура, Ф. Кітчера, Б. Латура тощо.

Зародження сучасної науки та виділення критеріїв наукового знання пов'язані з працями Г. Галілея, І. Кеплера, М. Коперніка, І. Ньютона. У XVII ст. наука затверджується як самостійний суспільний інститут, з'являється професія вченого та перші академії. Вчені були переконані, що світ подібний грандіозному годинниковому механізму, що один раз був заведений, і Всесвіт розвивається по фаталістичним законам детермінізму. Наукове пізнання в цей період базувалося на наступних світоглядних і методологічних принципах: механіцизмі, раціоналізмі, детермінізмі, редукціонізмі, лінійності.

Родоначальником раціоналізму прийнято вважати французького філософа і вченого Р. Декарта. В першій частині його програми обґрунтування вірогідності наукового знання шляхом радикального сумніву розкривалися підстави розумної діяльності, абсолютно достовірний її початок («я мислю, отже, існую»), у другій – нові орієнтації розуму, насамперед, по відношенню до природознавства, використання математичної мови як засобу вираження фізичного знання. Редукціонізм припускав зведення складних процесів до аналізу окремих його складових елементів та їх взаємодій. Ідеї редукціонізму були сформульовані в законах І. Кеплера. Найбільш успішною спробою їх реалізації стала небесна механіка, створена французьким математиком П. Лапласом на початку XIX ст. Детермінізм пов'язувався з причинно-наслідковим принципом, а фізичний світ описувався лінійними рівняннями. Зокрема, передбачалося, що людина в цьому світі накопичує знання, пізнає природу й поступово збільшує кількість відносних істин, рухаючись до абсолютної істини. Відповідно, склалася думка, що отримані знання забезпечують панування Людини над Природою. Лапласівський детермінізм з сучасної точки зору усвідомлюється як надмірно спрощена теоретична схема. В ній з розгляду видаляються ряд важливих параметрів, в першу чергу, час та випадковість. Випадковості, як об'єктивній категорії, не було місця в змальованій П. Лапласом картині світу.

Представники гуманітарної науки XVIII ст. також відстоювали позиції традиційного раціоналізму, наприклад, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є тощо. Сцієнтистська традиція, започаткована раціоналістичною філософією з ідеалом розуму, досягла свого розквіту в працях філософів Просвітництва, та розглядала науку як духовний феномен, виробництво ідей та знань, а суспільний розвиток, відповідно, – як інтелектуальний розвиток, прогрес розуму (О. Конт, А. Сен-Сімон), один з інструментів раціоналізації всіх сфер соціального життя (М. Вебер).

Отже, в межах класичної картини світу склався певний стиль мислення та розуміння світу, побудований на наступних засадах:

- предметом науки є загальне, науки про індивідуальне не існують;
- випадковість виключається з наукових теорій, вона вважається другорядним, побічним фактором, який не має принципового значення;
- загальні положення науки повинні формулюватися як точне знання, мати математичне вираження, до такого ідеалу повинні прагнути всі науки;
- раціоналізоване знання віддає пріоритет кількісним та експериментальним методам, наукове пояснення є, насамперед, поясненням властивостей цілого з ознак його частин;
- наука – знання про рівновагу та стійкість, у той час як нерівноважність та нестійкість є негативним, руйнівним, що повинно бути переборене шляхом більш глибокого проникнення в сутність речей;
- особлива увага приділяється причинно-наслідковим зв'язкам, їх порушення є результатом неповноти нашого знання;
- процеси, що відбуваються у світі, зворотні в часі, а тому їх майбутнє передбачуване на необмежено великий проміжок часу;
- розвиток розуміється як лінійний, поступальний, без альтернатив, якщо спостерігаються випадкові альтернативи, то вони поглинаються магістральним перебігом подій.

З моменту виникнення класичної науки природознавство стимулювало розвиток загальнонаукової картини світу, уявлення про простий та однорідний механістичний Всесвіт залишили помітний відбиток на всіх сферах людської діяльності. З перемогою раціоналістичного ідеалу Нового часу філософія з «любові до мудрості» перетворилася на «любов до знань». Отже, відбувається свого роду світоглядне відчуження від філософії, що починає втрачати широку культурну значимість і надає лише арсенал методів дослідження – інструментів, а не засобів для досягнення цілісності

буття людини. Але плідні в певних сферах наукові ідеї класичного раціоналізму і редуccionізму виявилися не універсальними, та саме їм сучасне природознавство зобов'язане своїми головними успіхами.

З поширенням у фізиці поняття ймовірності довелося переглянути сформовані в XVIII ст. уявлення про детермінізм та випадковість. Випадковість у XIX ст. увійшла в науку не тільки з фізики, але й з біології, тобто з вчення Ч. Дарвіна про еволюцію, що відбувається за схемою: спадковість – мінливість – добір. Мінливість багато в чому зумовлюється випадковими явищами.

Саме в цей період позитивізм звеличував успіхи науки. У працях засновників цього напрямку О. Конта, Г. Спенсера, Дж. Гершеля містяться твердження про переваги науки та природничонаукового методу, поширення причинних законів не тільки на природу, але й на суспільство [Арон, 1992]. Розвиток соціуму розглядається як соціальна фізика, прогрес розуміється як продукт людської винахідливості, зростання науки постулюється як нескінченне та виголошується провідна роль наукової раціональності.

Разом з бурхливим розвитком статистичних теорій у XIX столітті (теорії азартних ігор, статистичних методів дослідження соціальних явищ, наприклад, демографічних досліджень, статистики злочинів) відбувався перехід до ймовірнісного стилю наукового мислення. Виникнення квантової механіки в першій третині XX ст. завершило створення нової картини світу, в якій ймовірність, а, отже, і категорія випадковості зайняли провідне місце.

Критика класичної думки стала складовою частиною процесу переоцінки цінностей, що пов'язувалася з кризою західної цивілізації. Некласична картина реальності, що виросла на основі релятивістської й квантової механіки, звузила межі класичного детермінізму. Разом із тим, неklasична наука затвердила новий тип науковості на засадах ймовірнісних уявлень, розвінчувалися переконання, що випадковість зумовлюється лише неповнотою нашого знання про досліджувані явища. А оскільки було усвідомлено, що випадковість і невизначеність притаманні самій природі речей, то була визнана самотійна значимість статистичних закономірностей. Розроблені релятивістська та квантова теорії, не визнають об'єктивізму класичної науки, відкидають уявлення про незалежність реальності від засобів пізнання та суб'єктивного фактора.

Застосування неklasичних соціально-конструктивістських методологій до аналізу традиційних понять соціології дозволяють моделювати більш

об'ємний і багатовимірний образ соціальної реальності, нові характеристики якого виражені в поняттях соціального простору, інтерсуб'єктивності, соціальних біфуркацій, повсякденності, життєвого світу. Використання потенціалу неklasичних методологій (символічного інтеракціонізму, соціальної феноменології, етнометодології тощо) дозволяє не тільки пояснювати цінності соціального досвіду та архетипи сприйняття соціальної реальності, а й реконструювати механізми соціокультурної динаміки.

Формування соціології науки як самостійної дисципліни відбувалося в 30-х роках минулого століття та пов'язане з ім'ям видатного американського соціолога Р. Мертона, який запропонував використовувати для дослідження наукової діяльності ті ж методи, що і для соціальних феноменів та процесів [Мертон, 1996]. Традиційно соціологи вивчали функціонування науки в соціальному просторі в якості соціального інституту, таким чином, досліджували зовнішні аспекти наукової діяльності як соціального явища.

На початку формування соціології науки вчені визнавали автономність науки, її незалежність від зовнішніх впливів. Сутність наукових знань визначалася логікою та конкретними емпіричними дослідженнями. Таким чином, наука в цей період стає «парадигмою інституалізованої раціональності, володіє методологічними правилами, які є відповідальними за досягнення об'єктивності та прогресу на шляху досягнення істини, володіє інструментарієм забезпечення високого ступеня згоди по центральним проблемним пунктам кожної (особливо природничої) дисципліни. Соціолог ставив завдання створити ідеальний тип, модель імперативів, яка включала низку компонентів – норм, інституціонально сакралізованих та бажаних для психологічної інтеріоризації» [Добронравова, 2008, с. 23]. Представники соціологічної думки досліджували лише зовнішні аспекти наукової діяльності, такі як формування та поширення наукових закладів, історичне значення наукової освіти, вплив науки на зміни соціальної структури суспільства тощо.

Концептуальним фундаментом нового підходу до вивчення науки стають в 60-70-х роках ХХ ст. ідеї Т. Куна, саме завдяки їм сьогодні відбувається інтенсифікація досліджень науки з боку соціологічного знання. В роботі «Структура наукових революцій» вчений заперечує погляди на науковий прогрес як кумулятивний процес нагромадження все нових і нових наукових істин. «Розвиток науки при такому підході – це поступовий процес, в якому факти, теорії й методи складаються в надалі зростаючий запас досягнень, що

становлять наукову методологію та знання» [Кун, 1975, с. 17]. Згідно Т. Куну, будь-яка наука проходить у своєму розвитку три фази (періоди): допарадигмальну, парадигмальну та постпарадигмальну. Ці фази можна представити як генезис науки, звичайну науку та кризу науки. Зміни парадигм, подолання кризових становищ виступають як наукові революції. «Перехід від парадигми в кризовий період до нової парадигми, від якої може народитися нова традиція нормальної науки, являє собою не кумулятивний процес, котрий міг бути здійснений за допомогою більш чіткої розробки або розширення старої парадигми» [Кун, 1975, с. 115]. Революції в науці, супроводжуються зміною парадигм, а зміні наукової парадигми, як правило, передує епоха, коли з'являються наукові результати, які неможливо вмістити в існуючу систему переконань. Отже, стара теорія стає частиною нової.

Аналіз поняття парадигми (у перекладі – зразок, приклад) ми також знаходимо в концепції історії науки Т. Куна. Під парадигмою він розуміє певний стереотип сприйняття й реагування на проблеми, котрі постають перед наукою; новий спосіб упорядкування знання, що дозволяє утворювати нові концептуальні розробки, включати до них явища та предмети, які раніше не підпадали під систематизуючий аналіз. Кожна парадигма включає наступні аспекти. По-перше, це найбільш загальна картина раціонального устрою природи. По-друге, це дисциплінарна матриця, що характеризує сукупність переконань, цінностей, технічних засобів та інше, які об'єднують вчених у наукове співтовариство. По-третє, це загальноновизнаний зразок, шаблон для вирішення певних завдань. Дієвість парадигми виявляється в процесі її застосування.

Особливість концепції Т. Куна полягає у відсутності чіткого уявлення про перехід від нормальної науки до революційної стадії, що супроводжується зміною парадигми. Цей перехід він пов'язує з суб'єктивними та вольовими факторами, відмовляючись від раціонального пояснення причин виникнення нових парадигм і пов'язаних із ними наукових революцій. У своїй моделі зростання наукового знання Т. Кун вказав на нероздільність раціонального та ірраціонального в діяльності вченого. Представниками філософської та соціологічної думки, що розглядали проблеми соціального пізнання «робота Т. Куна була прочитана в релятивістській перспективі та стала каталізатором в процесі, який позначили як «лібералізація» соціології науки. По відношенню до соціологічних досліджень наукового знання процес «лібералізації» означав можливість відмовитись від припущення про «особливий статус» наукового

знання. Послаблення вимог «незалежності» та «об'єктивності» наукового знання спровокувало переорієнтацію досліджень в соціології науки в новий напрям» [Добронравова, 2008, с. 22-23]. Наукові знання не визначаються виключно логікою та фактами, вони залежать від впливу соціокультурних факторів.

Сучасні соціологічні дослідження зосереджені на аналізі внутрішніх процесів наукової діяльності та продуктів науки, які розглядаються як принципово залежні від суспільних взаємодій та історичних впливів [Латур, 2006]. Новий підхід в соціології науки пов'язаний з роботами Д. Блура, Б. Латура, С. Вулгара, Е. Пикерінга, Ф. Кітчера тощо. В останні десятиріччя в соціології науки спостерігається зростання кількості публікацій та розширення проблематики. Отже, подальшого аналізу щодо перспектив розвитку соціології науки потребують суперечливі погляди прихильників Единбургської «сильної програми», представників конструктивізму та економічного аналізу науки [Bloor, 2000; Fuller, 2002; Kitcher, 1991].

Висновки. Таким чином, для класичної науки був характерним різкий розподіл між пізнанням «світу природи» та «світу культури». В класичній теорії пізнання об'єктом дослідження було наукове знання, яке вважалось більш досконалим та наближеним до істини. Соціальні, культурні, історичні чинники розвитку людства розглядалися як другорядні. Образом історичного руху науки вважалась кумулятивна модель, що вимагала постійного вдосконалення наукового знання та його поступового наближення до істини. В сучасній соціології науки спостерігається тенденція переосмислення понять традиційної теорії пізнання. Сьогодні соціологи прагнуть розширити предметне поле досліджень науки. Наукове знання та пізнання розглядаються як елементи соціального розвитку. Представники соціології науки репрезентують суперечливі ідеї щодо подальшого розвитку соціального пізнання, тому це питання потребує подальшого наукового осмислення.

Д ж е р е л а

Арон Р. Этапы развития социологической мысли / Общ. ред. и предисл. П.С. Гуревича. – Москва : Издательская группа «Прогресс»-«Политика», 1992.

Добронравова І.С., Білоус Т.М., Комар О.В. Новітня західна філософія науки. – Київ : Вид. ПАРАПАН, 2008.

Кун Т. Структура научных революций. – Москва : Прогресс, 1975.

Латур Б. Надежды конструктивизма // Социология вещей. Сборник статей. – Москва : Издательский дом «Территория будущего», 2006.

Мертон Р. Социальная теория и социальная структура (фрагменты) / Под ред. В. Танчера. – Київ : Абрис, 1996.

Bloor D., Edge D. Knowing Reality Through Society // Social Studies of Science. – Vol. 30. – № 1. – 2000.

Fuller S. Not the best of all possible critiques // Social epistemology. – Vol. 16. – № 2. – 2002.

Kitcher P. Socializing Knowledge // Journal of Philosophy. – Vol. 88. – 1991.

S. Tsymbal. Sociological aspects of scientific knowledge.

The article focuses on methodological principles of the sociology of science to expand the subject field of social cognition. Disclosed specific use of sociological research to analyze the impact of social, cultural and historical factors on the methodological principles of scientific theories.

Keywords: *methodology, social systems, paradigm, social knowledge, sociology of science, social institution.*

УДК 1.(091)(043)

Л. В. Черній, В. Г. Чугаєвський

В'ЯЧЕСЛАВ ЛИПИНСЬКИЙ ТА ЙОГО ВНЕСОК У СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ

Розкриваються наукові погляди В'ячеслава Липинського на розвиток України, як незалежної держави та його роль у становленні української політичної соціології.

Ключові слова: *В'ячеслав Липинський, еліта, продуценти, інтелігенція, національна аристократія, монархія.*

Актуальність. Сучасна незалежна Україна постала в результаті довготривалої боротьби багатьох поколінь українців за власну державу. Важливу роль у відтворенні державницьких, культурних, просвітницьких, соціологічних ідей та втілення їх у життя відіграли наші співвітчизники, які в силу різних причин, тимчасово проживали поза межами України.

Дослідники виділяють чотири великі хвилі в історії української еміграції. Перша – розпочалася в другій половині ХІХ століття і тривала до початку Першої світової війни, друга – охоплювала період між світовими війнами, третя – пов'язана із закінченням Другої світової війни, четверта – бере